

Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied

© Slavistický ústav Jána Stanislava SAV

© prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

© prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

AUTORI

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

RECENZENTI

prof. ThDr. PaedDr. Pavol Dráb, PhD.

prof. PaedDr. PhDr. ThDr. Jozef Jurko, PhD.

doc. ThDr. Peter Sedlák, PhD.

TECHNICKÁ REDAKCIA

Mgr. Juraj Molčányi

Publikácia je súčasťou riešenia projektu VEGA č. 1/0264/14
*Administratívno-právne písomnosti latinských biskupov
o cirkvi byzantského obradu na východnom Slovensku.*

ISBN 978-80-89489-33-6

EAN 9788089489336

Barkóciho vizitácia
Šarišského archidiakonátu (1749)
Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici
podľa latinskej vizitácie

Peter Zubko – Peter Žeňuch

Bratislava 2017

Obsah

Úvod.....	7
Vybrané značky a skratky	10
I. Barkóciho kánonická vizitácia Šariša.....	11
Itinerár kánonickej vizitácie	11
Podiel pastoračného kléru na vizitácii	15
Skrutiniá nerímskokatolíckych duchovných.....	16
II. Šarišský archidiakonát v Barkóciho vizitácii	17
1. Farnosť Bardejov	18
2. Farnosť Brestov	20
3. Farnosť Dubovica	22
4. Farnosť Gaboltov	23
5. Farnosť Hažlín	25
6. Farnosť Hanušovce	27
7. Farnosť Chabžany	28
8. Farnosť Jarovnice	30
9. Farnosť Kamenica.....	32
10. Farnosť Kecerovské Pekľany	32
11. Farnosť Kobyly	35
12. Farnosť Koprivnica.....	36
13. Farnosť Kostol'any	39
14. Farnosť Kračúnovce	40
15. Farnosť Krásna Lúka	41
16. Farnosť Krivany.....	44
17. Farnosť Križovany	45
18. Farnosť Kurima.....	47
19. Farnosť Lipany	48
20. Farnosť Lipovce.....	49
21. Farnosť Nižný Slavkov	51
22. Farnosť Obišovce.....	52
23. Farnosť Osikov	53
24. Farnosť Pečovská Nová Ves	55
25. Farnosť Petrovany.....	57
26. Farnosť Plaveč	58
27. Farnosť Plavnica	60
28. Farnosť Prešov	63
29. Farnosť Radačov	66
30. Farnosť Radoma	67
31. Farnosť Ražňany.....	69
32. Farnosť Richvald	71

33. Farnosť Rožkovany.....	73
34. Farnosť Sabinov.....	74
35. Farnosť Sedlice.....	77
36. Farnosť Solivar.....	78
37. Farnosť Svätý Jur.....	81
38. Farnosť Svinia.....	83
39. Farnosť Široké.....	85
40. Farnosť Terňa.....	86
41. Farnosť Tulčik.....	88
42. Farnosť Uhorské Raslavice.....	90
43. Farnosť Veľká Lodina.....	92
44. Farnosť Veľký Šariš.....	93
45. Farnosť Vyšná Šebastová.....	96
46. Farnosť Zborov.....	99
III. Šarišskí uniati.....	105
Kánonická vizitácia uniatskych presbyterov latinským biskupom (1749) I.....	105
Kánonická vizitácia uniatskych presbyterov latinským biskupom (1749) II ...	109
Sirmaiho prehľad gréckokatolíckych farností (1782).....	114
IV. Sacrum et profanum.....	116
Sakrálne objekty a ich patrociniá.....	116
Milostivé a pútnické miesta.....	134
Jazyk ľudu a liturgickej komunikácie.....	138
V. Obraz Šariša v kánonickej vizitácii.....	143
Konfesionálne zloženie.....	143
Rekonštrukcia obnovenia rímskokatolíckych farností.....	146
Rozličné reálie.....	149
VI. Kľúčové svedectvá kánonickej vizitácie.....	151
Slovenský protonacionalizmus v Šariši.....	151
Slovenská aristokracia 18. storočia.....	157
Spiritualita východného Slovenska v 18. storočí (ruženec a žalmy).....	158
Záver.....	169
Bibliografia.....	171
Arcibiskupský archív, Košice.....	171
Arcibiskupský archív, Jáger (Eger).....	171
Štátny archív Zakarpatskej oblasti, Berehovo.....	171
Publikované pramene a pramenná literatúra.....	171
Literatúra.....	175
Elektronické pramene.....	177
Výberové registre.....	178
Menný register.....	178
Miestny register.....	181
Summary.....	187
Mapa.....	188

Úvod

Kánonické vizitácie patria ku klasickým historickým prameňom, ktoré primárne vznikli pre potreby cirkví, ale nepriamo sú prameňom pre komplexné poznanie dejín lokalít a regiónov. Doteraz boli využívané predovšetkým ako pramene k dejinám obcí a miest, ale ako celku sa im venovala len všeobecná pozornosť.¹ Pri vizitáciách išlo o bezprostredný kontakt orgánov cirkevnej správy s duchovenstvom a členmi Božieho ľudu.² Patria ku klasickým historickým prameňom, ktoré majú vlastnú klasickú štruktúru, a teda aj zaužívaný obsah, vždy sú však výzvou na interpretáciu týchto informácií. Záujem tejto práce o Šariš vznikol v rámci riešenia projektu o administratívno-právnych písomnostiach o východnom obrade, ale nie je možné skúmať dejiny kresťanov/kresťanstva byzantského rítu izolovane, bez poznania kontextov a súvislostí. Skúmaná vizitácia ako prameň vznikla predovšetkým pre potreby latinskej cirkvi, preto sa v tejto práci venuje pozornosť aj rímskokatolíkom a v rámci jej štruktúr východnému obradu. Nešlo o administratívnu podriadenosť, východné farnosti a presbyteri nikdy neboli administratívne podriadení latinským farárom. Vo vizitačnom protokole sa informácie o východných kresťanoch nachádzajú distribuované podľa vtedajšej rímskokatolíckej územnej štruktúry. Rovnako podľa tejto územnej organizácie boli zaznamenané informácie o evanjelikoch, kalvínoch i židoch. Za ich zaznamenanie boli totiž zodpovední rímskokatolícki farári, išlo o ich územie, dobre ho poznali.

Šariš patrí medzi známe historické slovenské regióny, ktoré so svojimi mesiami Prešov, Bardejov a Sabinov patria medzi kľúčové v poznávaní dejín východného Slovenska. Obraz Šariša z polovice 18. storočia dopĺňa doterajšie informácie o tomto regióne, predovšetkým každodenné náboženské reálie a proces rekatolizácie, ktorá sa nachádzala vo fáze, keď na Šariši definitívne prevládala rímskokatolícka konfesia, ale stalo sa tak len krátko pred skúmanou vizitáciou; tento proces ešte nebol zavŕšený, pokračoval ešte približne dve až tri generácie: vznikli (boli obnovené) ďalšie rímskokatolícke farnosti, iné zanikli, čo viedlo k vzniku menších administratívnych jednotiek, dekanátov. Upevnením pozície rímskokatolíckej cirkvi bolo zveľadené Jágerské biskupstvo a nepriamo tak bol pripravený priestor k dismembrácii vtedy najväčšej uhorskej diecézy; v roku 1804 sa Šariš stal súčasťou novej Košickej diecézy a tvoril približne tretinu jej územia.

¹ Porov. Kanonické vizitácie po Tridentskom koncile. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie. Košice 9. novembra 2006. Hišem, Cyril – Fedorčák, Peter (eds.). Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2007, 230 s.; Sedlák, Peter: Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804). Prešov : VMV, 2004, s. 183-243.

² Encyklopedia Katolicka XX. Lublin : Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, 2014, s. 737.

V publikácii sú predstavené základné informácie z kánonickej vizitácie predposledného jágerského biskupa Františka Barkóciho z roku 1749. Za ďalších dvoch biskupov sa konali ešte dve klasické kánonické vizitácie (za posledného jágerského biskupa Karola Esterháziho a prvého košického biskupa Andreja Saba), vizitácie ďalších biskupov sa nezachovali komplexne. Prameňom k vizitácii z roku 1749 boli podklady (koncepty) kánonickej vizitácie, ktoré vznikli v rokoch 1746 a 1749, ich autormi boli miestni farári a biskupskí úradníci, ktorí ich zapísali ako podklady k biskupovej návšteve; ide o najautentickejšie pramene, ktoré vznikli priamo v teréne; v prípade niektorých šarišských farností sa zachovali aj úradné čistopisy. Žiaľ, nezachoval sa úradný čistopis celej vizitácie Šariša, ako je to v prípade Abova a Zemplína. Avšak skúmaný prameň má jedinečný osobný a spontánny rozmer subjektívnych výpovedí, ktoré sa do definitívneho úradneho záznamu zvyčajne nedostali. To viedlo k objavu dvoch kľúčových zistení, ktoré sa týkajú východného Slovenska a jeho genia loci. Prvým bola identifikácia slovenského protonacionalizmu, o ktorom doterajší vedecký, historický ani literárny výskum nemal ani tušenie. Druhým prínosom bolo zistenie, prečo vznikli slovenské preklady žalmov v kalvínskej cirkvi, ktoré používali slovenské kalvínske zbory síce nie priamo na Šariši, ale na Zemplíne, Above a Použí. Oneskorená rekatolizácia Šariša a zjavná ekonomická bieda regiónu zachytili obraz kraja, ktorý bol zanedbaný, pretože len niekoľko sakrálnych stavieb bolo úplne nových, len niekoľko objektov bolo opravených, ostatné boli v stave, ktorý bol primeraný ich vysokému veku, mali pôvodný stredoveký výzor, hoci starý inventár bol dopĺňaný novými predmetmi, no zvyčajne takými, ktoré chýbali, pretože starobylé predmety boli stále používané. Miestne cirkevné spoločenstvá boli mimoriadne šetrné, ale aj málo rozhybané, ani miestna aristokracia nemala prostriedky na investovanie do sakrálnych objektov.

V práci bola použitá priama metóda, predmetom výskumu boli autentické vizitačné záznamy, ktoré sa nachádzajú v Arcibiskupskom archíve v Košiciach;³ ide o približne 1400 strán latinského textu. Kľúčové miesta z protokolov boli citované podľa originálu. Názvy lokalít sú v práci uvedené aj vo variantoch, ktoré sa nachádzajú vo vizitácii, pretože dopĺňajú staršie obdobie, ktoré vo svojej práci neobsahuje dielo Milana Majtána.⁴ Mená osôb sú prepísané v duchu pravidiel slovenského pravopisu⁵ a v zátvorkách je uvedený aj kritický prepis autentického záznamu, ktorý je svedectvom vývoja, ktorý síce podlieha maďarskému pravopisu, avšak nie dôkladne, čo svedčí o existencii pomadžarčovania mien i názvov lokalít, hoci existovali slovenské verzie tých istých mien a toponým. Pri identifikácii

³ Archív Košickej arcidiecézy (AACass), fond Kánonické vizitácie (KV).

⁴ Porov. Majtán, Milan: Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773-1997). Bratislava : Veda, 1998.

⁵ Okrem tohto ustáleného pravidla tento spôsob podporujú samotné pramene, ktoré často rešpektujú spôsob zápisu priezvisk podľa toho, ako sa čítali. Až v 19. storočí boli viaceré mená a spôsob ich úradného znenia pomadžarčené a zapísané takmer výlučne podľa pravidiel vtedajšieho maďarského pravopisu. Historický spôsob zápisu priezvisk zodpovedal princípu: Píš, ako počuješ.

niektorých lokalít bola využitá kartografická metóda, pri ktorej boli použité mapy prvého vojenského mapovania a súčasné mapy. Text vizitácie bol komparovaný s publikovanými prameňmi evanjelickej a gréckokatolíckej cirkvi a inými vedeckými prácami o Šariši. Tým bolo možné verifikovať výpovednú hodnotu vizitácie, jej objektivnosť a historický význam, resp. jej jedinečnosť.

Práca má šesť kapitol. Prvá časť je všeobecným úvodom do problematiky Barkóciho vizitácie, špecifikuje podiel rímskokatolíckych duchovných na vzniku prameňa a vykresľuje špecifický záujem o nerímskokatolíckych duchovných; čosi také sa objavuje v latinskej vizitácii naposledy, za neskorších biskupov sa už takáto komplexná vizitácia nekonala. Druhá kapitola predstavuje samotnú kánonickú vizitáciu podľa vtedajšej rímskokatolíckej územnej organizácie s kritickými dodatkami k jednotlivým lokalitám. Tieto doplnky majú analytický charakter a pomáhajú doplniť objektivný obraz o predmetnom území. Počet a stav farností nie je totožný s dnešným stavom, ale je svedectvom o príslušnej dobe; súpis bol uskutočnený podľa rímskokatolíckej cirkevnej organizácie, v rámci ktorej biskup sledoval aj iné konfesie, medzi nimi aj uniatov, hoci týchto informácií je výrazne menej, pretože neboli primárnym objektom vizitácie. V Šariši neskôr vzniklo ešte niekoľko ďalších rímskokatolíckych farností, ktoré v čase kánonickej vizitácie boli ešte dominantne evanjelickými lokalitami a niektoré farnosti zanikli, pretože sídlo bolo prenesené do geograficky výhodnejšej lokality. Tretia kapitola sa venuje špeciálne uniatom, predstavuje originál a preklad špeciálneho záznamu, ktorý je vizitačným protokolom o gréckokatolíkoch; tento záznam bol doteraz známy ako skrutiniá uniatskych presbyterov, no výskum v archíve Mukačevského gréckokatolíckeho biskupstva dokázal, že ide o zápis riadnej kánonickej vizitácie latinského biskupa o východnom obraze. Tento obraz spolu s protokolom vizitácie predstavenej v prvej kapitole umožňuje úplnejšie poznanie uniatov, ako ich vnímal latinský biskup. Informácie v jednom i druhom prameni sa neopakujú, ale dopĺňajú, obidva majú inú povahu. Štvrtá kapitola predstavuje podstatu duchovného života Šariša, venuje sa problematike vývoja sakrálnej architektúry, aktívnym patrocíniám, z ktorých veľká časť neskôr zanikla, venuje sa milostivým, pútnickým a spirituálne privilegovaným miestam. Osobitný priestor je venovaný problematike liturgického jazyka. Piata kapitola sumarizuje problematiku konfesionálneho zloženia Šariša vo svetle predstavenej kánonickej vizitácie, podľa komparácie s ďalšími prameňmi sa snaží predstaviť historický problém obnovovania rímskokatolíckej farskej siete, ktorá bola z väčšej časti obnovená, sčasti založená nanovo a v niektorých prípadoch je možné dokázať kontinuitu katolicizmu od stredoveku, teda nepretržite aj počas reformácie. Posledná šiesta kapitola predstavuje najvýznamnejšie objavy, ktoré vyplývajú z vizitácie a ich význam presahuje hranice šarišského regiónu, lebo má celonárodný prínos; podarilo sa objaviť slovenský protonacionalizmus a interpretovať dôvod vzniku slovenských prekladov biblickej knihy Žalmov do slovenčiny slovenskými kalvínskymi zborními práve v polovici 18. storočia, hoci sa tento problém netýkal priamo Šariša; práve sledovanie širších súvislostí a interkonfesionálnych problémov umožnil tento záver.